

activity is formed. The development of the program of psychological follow-up for the students whose field of study is "Specific education" is considered to be a prospect for the research.

Key words: *preparation, correctional teachers, special education, professional activity, students.*

УДК 378.147:372:808.5

Віталія Тарасова, Оксана Ільченко

Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

РОЛЬ ПРАКТИЧНОГО КОМПОНЕНТА В СТРУКТУРІ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті розкривається структура практичного компоненту в системі формування риторичної культури корекційних педагогів. Зазначається, що практичний компонент риторичної культури корекційного педагога є одним із основних складників структури педагогічної діяльності, що включає в себе весь спектр мовленнєвих умінь, а також уміння організовувати процеси комунікації, взаємодіяти з суб'єктами виховного процесу. Риторична культура корекційного педагога – це складне особистісне утворення, що передбачає зразкову трансляцію через публічне мовлення вербальних та невербальних засобів. Риторична культура корекційного педагога зумовлена специфікою його роботи, а саме: спілкуванням з дітьми різних вікових груп, які мають особливі потреби.

Ключові слова: *практичний компонент, структура мовлення, складники риторичної культури, техніка мовлення, корекційний педагог, риторика, мовленнєві акти, мовлення.*

Постановка проблеми. У зв'язку з соціально-економічними змінами, що відбуваються в суспільстві, змінюється й тип освіти, змінюється його основний принцип: активний односторонній вплив на особистість замінюється взаємодією дорослого й дитини. Основою такої взаємодії є взаєморозуміння, підтримка й довіра. Така взаємодія, що є умовою гуманізації навчального процесу, веде до необхідності змін і вдосконалення критеріїв оцінки діяльності корекційного педагога. Одним із критеріїв оцінки діяльності корекційного педагога є риторична культура. Риторична культура корекційного педагога – це складне особистісне утворення, що передбачає зразкову трансляцію через публічне мовлення вербальних і невербальних засобів. Провідними чинниками, які забезпечують риторичну культуру, є глибокі знання мовної системи та сформовані вміння й навички реалізації мовленнєвих актів. Риторична культура корекційного педагога зумовлена специфікою його роботи, а саме: спілкуванням із дітьми різних вікових груп, що мають особливі потреби. Такі діти мовлення вихователя розглядають як зразок для наслідування і це зумовлює великі обсяги пропедевтичної роботи, розвиток у дітей комунікативних умінь і навичок із метою організації ефективного спілкування.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукової літератури з проблеми формування риторичної культури дає можливість виокремити такі аспекти її вивчення: формування в студентів навичок монологічного висловлювання (Г. Васильєва, Л. Головата, В. Костомаров, В. Скалкін та інші); характеристика мовленнєвих якостей учителя (Д. Балдинюк, Р. Хмелюк та інші); комунікативна підготовка майбутнього педагога (В. Кан-Калік, М. Петров, В. Полторацька, В. Ряховський, І. Страхов та інші); визначення функцій мовлення в педагогічному процесі (М. Головань, Н. Іполитова, Т. Ладиженська та інші); розвиток педагогічної творчості (М. Лазарєв, І. Синиця, І. Страхов) та риторико-мовленнєвого компонента в структурі педагогічної діяльності (В. Артемов, М. Вашуленко, Ф. Гоноболін, І. Зязюн, А. Капська, М. Пентилюк, Г. Сагач, Л. Ткаченко, О. Штепа).

Метою даної статті є обґрунтування необхідності формування риторичної культури майбутніх корекційних педагогів у вищих навчальних закладах у процесі дослідження проблеми педагогічної творчості й ролі практичного компонента в структурі педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. На основі набутих знань у майбутніх корекційних педагогів формуються способи діяльності та досвід їх здійснення, який втілюється в уміннях. Тож розглянемо вміння, що складають практичний компонент риторичної культури майбутнього фахівця спеціального закладу. Для позначення цих умінь будемо використовувати термін «риторичні вміння».

Риторичні вміння в професійній діяльності педагога мають свою специфіку (суб'єкт-суб'єктна модель стосунків; діалогічність риторичної комунікації; мета – досягнення взаєморозуміння, співробітництва; переконання – засіб досягнення розуміння). А. Первушина визначає риторичні вміння як інтегративну властивість особистості, що ґрунтується на раніше засвоєних знаннях і набутих навичках, та виявляється у здатності виконувати риторичну діяльність у нових, змінених умовах. До системи риторичних умінь, необхідних педагогу, дослідниця справедливо відносить уміння готувати публічну промову й виступати з нею перед аудиторією; уміння вести бесіду, ділову розмову; володіти конструктивним полілогом у формі дискусії, диспуту, полеміки; уміння давати загальнориторичну оцінку якості й ефективності продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Дослідниця Л. Аксьонова серед риторичних умінь педагога головними вважає вміння:

- 1) проектувати риторичну ситуацію у процесі діяльності щодо створення педагогічної форми;
- 2) планувати і творчо розв'язувати риторичне завдання, тобто перетворювати педагогічну форму в риторичну дію;
- 3) здійснювати риторичну рефлексію.

Важливим складником практичного компоненту риторичної культури педагога є техніка мовлення.

Техніку мовлення педагога повинні відрізняти такі ознаки: зверненість до аудиторії, спрямованість на вирішення певних навчально-виховних цілей, активність, внутрішня сила, виразність, образність, плавність, простота, стислість, логічна стрункість. Вона повинна будуватися з розрахунком на діалог, як відкритий, так і внутрішній. Особливо важливо прагнути до образності мовлення. Учитель повинен так розповідати, щоб збудити в уяві учня певні образи.

Складовими техніки мовлення є якості, що характеризують правильну вимову звуків і слів (звуковимова, дикція), елементи звукової виразності мовлення (інтонація, темп), рухливі засоби виразності (міміка, жести), а також елементи культури мовленнєвого спілкування (загальний тон мовлення). До складу техніки мовлення також включаємо мовленнєвий слух і мовленнєве дихання.

У техніці мовлення велику роль відіграє голос, який є основним інструментом діяльності педагога-вихователя. За допомогою голосу людина творить звуки, які зливаються в мову. Звуки, які народжуються в голосовому апараті, є дієвим інструментом педагога.

Важливим елементом риторичної культури педагога є володіння дикцією, адже від неї залежить правильне вимовляння, ступінь виразності у вимові слів, складів, звуків у розмові, викладання навчального матеріалу вчителем тощо, а, отже, розуміння аудиторією змісту вербального повідомлення.

Оволодіння ораторським мистецтвом як складової риторичної культури вимагає оволодіння педагогом технікою дихання, оскільки воно значною мірою визначає якість звуку й мовлення, а також розвитку «мовленнєвого слуху», що включає в себе здатність до слухової уваги, розуміння слова, музики, уміння сприймати й розрізняти якість мовлення, голосу, тембру, допомагає сприйняти інтонацію, чіткість мови, її темп.

Одним із головних складників риторичної культури дефектолога є вміння риторичного бачення ситуації мовленнєвої взаємодії суб'єктів освітньої діяльності.

Необхідність таких умінь стає очевидною, якщо врахувати, що власне риторична діяльність починається з правильного бачення риторичної ситуації (сукупності умов і обставин, необхідних для здійснення риторичної діяльності), тобто з дотекстових параметрів, які містять у собі діалогічний потенціал.

Необхідно уточнити, що аналіз ситуації взаємодії на основі риторичних знань не вступає в протиріччя з традиційним аналізом ситуації мовленнєвої взаємодії, яке протікає в конкретних жанрах мовленнєвої діяльності, а не риторичної. Тому риторичне бачення ситуації взаємодії не виключає встановлення належності оратора та аудиторії до певної соціально-історичної

спільноти, включаючи їх об'єктивні й суб'єктивні характеристики, специфіку взаємодії оратора з конкретною аудиторією; визначення жанру виступу (під жанром ми розуміємо форму організації мовного матеріалу, що виділяється в межах того чи іншого функціонального стилю, вид висловлювань, створюваних на основі стійких повторюваних, тобто відтворюваних, моделей і структур у мовних ситуаціях); аналізу зовнішніх обставин (коли і де вимовляється); аналізу актуальності й інтересу обраної теми для конкретної аудиторії; уявлення про мету, тобто про те, що, на думку учасників спілкування, може бути результатом промови в цій ситуації.

Практичний компонент риторичної культури корекційного педагога включає також уміння постановки риторичного завдання в межах проектування педагогічної форми (заняття). Риторичним завданням, згідно з концепцією формування риторичної культури дефектолога, є перетворення педагогічної форми в риторичну подію, спільне буття учасників педагогічного процесу. Завдання опису вищезазначеного показника вимагає, на наш погляд, розгляду етапів діяльності педагога з проектуванням заняття в межах традиційного підходу, який широко представлений у педагогічній літературі, і в межах риторико-педагогічного підходу, який представлений у нашому дослідженні.

Одним із складників риторичної культури дефектолога є вміння виявляти причини невдач чужого дискурсу і своїх мовних недоліків на основі риторичних знань. У центрі опису цього показника лежить уявлення про техніку на підставах риторичного аналізу тексту (дискурсу), володіння якою дає можливість педагогу виявляти причини невдачі чужого дискурсу і своїх мовних недоліків на основі риторичних знань.

Важливим елементом практичного компоненту риторичної культури педагога є вміння самопрезентації, адже якщо вчитель дитині не подобається або дуже подобається, то це погано позначається на сприйманні ним змісту повідомлення, ускладнює встановлення педагогічної взаємодії з вихованцем і, як наслідок, знижує ефективність виховання й навчання. Тому педагогу слід уміти здійснювати «самоподачу» себе вихованцям. Цьому сприяють: привабливість учителя; дії, що викликають довіру; посмішка; відвертість; компетентність; упевненість у собі; спокій, гарний настрій, доброзичливість; спокійний погляд в очі учнів.

Сприйняття дітьми вчителя означає сприйняття ними й того, що він говорить. Тому йому слід вміти точно формулювати свої думки, викладати їх доступною для співрозмовника мовою, орієнтуватися у спілкуванні на реакцію співрозмовника.

Корекційний педагог у своїй професійній діяльності має можливість упродовж всього дня – під час занять, ігор, прогулянок, трудової та господарсько-побутової діяльності – вести з дітьми непередбачену бесіду, тобто сформовану у вільному мовленнєвому спілкуванні. Отже,

складниками риторичної культури мають бути не тільки володіння зразковим мовленням, а й комунікативними вміннями, які включають уміння організовувати процеси комунікації, взаємодіяти з суб'єктами виховного процесу, за небагатьма ознаками передбачати розвиток комунікації, бачити варіанти комунікативної взаємодії; надавати допомогу вихованцям під час вирішення навчальних завдань, знаходити та тактовно виправляти помилки у висловлюваннях інших людей; підбирати переконливі аргументи на користь своєї позиції; відкрито демонструвати і, за необхідності, відстоювати з повагою до почуттів, прав та думок іншої особистості свою позицію; уміння сценічної майстерності.

Важливим елементом риторичної культури фахівця спеціального закладу, на нашу думку, є емпатійні вміння.

Показником емпатійних здібностей є сенситивність (імпресивна емоційність) – підвищена емоційна чутливість до явищ будь-якого рівня. Ця якість забезпечує збагачення емоційного досвіду особистості й відіграє важливу роль у роботі корекційного педагога.

Однією з надзвичайно важливих складових риторичної культури дефектолога є сценічна майстерність, що передбачає оволодіння студентами артистичними вміннями, тому вважаємо за доцільне більш докладно розглянути цей аспект.

Вітчизняна педагогіка має цілий напрям дослідження проблем розвитку особистості засобами драматичного мистецтва. Ідея використання досягнень театральної педагогіки в підготовці педагога не є новою. У педагогічній діяльності питання формування артистизму й акторсько-сценічних умінь знайшли відображення у працях А. Макаренка, сучасних педагогів Ю. Азарова, В. Гриньової, І. Зязюна, В. Кан-Калика, Н. Никандрова, Т. Ткаченко та багатьох інших.

У той самий час огляд стану досліджуваної проблеми і наш власний практичний досвід роботи зі студентами корекційних факультетів дає підстави свідчити, що проблема формування вмінь сценічної майстерності у сфері професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема для формування їхньої риторичної культури, у вищій школі розроблена недостатньо. Можливості театральної педагогіки майже не використовуються, хоча наявні праці становлять для цього серйозну наукову базу. Як справедливо відзначає Т. Ткаченко, існуючі методи підготовки до професійної діяльності не завжди відповідають вимогам життя, у вищих навчальних закладах невиправдано використовуються малопродуктивні форми навчання, механічно копіюється вітчизняний і закордонний досвід, недостатньо враховуються особливості регіональної соціокультурної ситуації [5].

У науковій літературі визначення поняття «артистизм» подається неоднозначно. Так, В. Загвязинський розглядає артистизм як особливу

образно-емоційну мову творення нового; як проникливий стиль співтворчості педагога й учня, орієнтований на розуміння та діалог з іншим, другодомінантність; як здатність майже миттєво переключатися на нові ситуації, опинятись у новому образі; як багатство особистісних проявів, образний шлях постановки й вирішення проблеми, гра уяви, добірність, натхнення, відчуття внутрішньої волі [1].

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо вміння сценічної майстерності майбутніх фахівців як складову артистизму, що формується у процесі духовно-практичного освоєння особистістю певних видів творчої діяльності з метою оволодіння риторичною культурою.

Формуючи вміння сценічної майстерності майбутнього фахівця, доцільно звернутися до системи К. Станіславського [4], яка, на противагу театральним системам, що існували раніше, будується не на вивченні кінцевих результатів творчості, а на з'ясуванні причин, які породжують той чи інший результат. Вона спрямована на свідоме оволодіння підсвідомими творчими процесами, досліджується шлях органічного перевтілення актора в образ.

Сценічна майстерність передбачає володіння своїм тілом, а саме: жестом, мімікою, пантомімікою. Ці вміння є складовими елементами педагогічної техніки, які в сучасній педагогіці отримали назву *кінетичні вміння вчителя* (вихователя, педагога) [2].

Майбутньому педагогу необхідно оволодіти виразністю та рухливістю зовнішніх проявів (у міміці та жестах). Це дає можливість посилювати вплив на вихованців, а також допомагає більш раціонально й економно висловлювати свої думки, волю, наміри щодо них. Водночас слід пам'ятати, що в процесі спілкування не завжди корисно відображати свій стан на обличчі, іноді за допомогою жестів, міміки та пантоміміки треба «заховати» свої почуття, зіграти на них.

Кожен жест повинен мати психологічний і змістовий підтекст. Оволодіваючи жестами, необхідно прагнути того, щоб вони були доцільними, правдиво й доцільно виражали зміст мови, думки, архітектоніку почуттів.

Міміку важко алгоритмізувати, вона настільки індивідуалізована й залежить від особливостей учнів, конкретних обставин, що необхідно говорити про оволодіння її технікою більшою мірою як потенційною властивістю педагога. Водночас сучасними фахівцями вироблені спеціальні вправи на розвиток мімічних умінь.

Указані вміння допомагають вихователю цілеспрямовано й раціонально, згідно з педагогічними потребами, організовувати свою психіку, використовувати відповідні компоненти психічної діяльності для створення оптимальних умов під час риторичного виховання дітей. Особливо це стосується вміння педагога оцінювати свої почуття й емоції в конкретний момент, управляти ними в процесі спілкування з дітьми,

використовувати їх для створення оптимальних умов перебігу навчально-виховного процесу, а також формування риторичної культури вихованців.

На думку психологів, регулювання процесів у емоційній сфері виключає акти, що мають характер прямого самоконтролю, а виступають у вигляді психологічних операцій, які мають непрямий характер, однак, ми вважаємо, що майбутньому дефектологу необхідно навчитися певною мірою стримувати певні почуття та стимулювати ті, які сприяють вирішенню педагогічних задач. Щоб уникнути, зменшити силу якогось почуття, необхідно відволікатися від джерел, які його спричинили, переключитися на іншу діяльність або об'єкт, зосередити свою увагу на пошуках раціональних шляхів вивчення нової інформації.

Регулюючи свої почуття й емоції, педагог повинен виходити з установки на попередні утруднення і готувати себе до їх подолання, а також бути впевненим в ефективності подібної роботи. Така активна професійна позиція допомагає гальмувати прояв небажаних почуттів і емоцій.

Узагальнюючи наведені вище положення можемо зазначити, що практичний компонент риторичної культури корекційного педагога є одним із основних складників риторичної культури, що включає в себе весь спектр мовленнєвих умінь, а також уміння організовувати процеси комунікації, взаємодіяти з суб'єктами виховного процесу, за небагатьма ознаками передбачати розвиток спілкування, бачити варіанти комунікативної взаємодії; надавати допомогу вихованцям під час вирішення навчальних завдань, знаходити та тактовно виправляти помилки у висловлюваннях інших людей; підбирати переконливі аргументи на користь своєї позиції; відкрито демонструвати і, за необхідності, відстоювати з повагою до почуттів, прав та думок іншої особистості свою позицію; уміння сценічної майстерності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – Москва : Педагогика, 1987. – 159 с.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії / І. А. Зязюн. – Київ : МАУП, 2000. – 312 с.
3. Исаев И. Ф. Развитие профессионально-педагогической культуры преподавателя в условиях модернизации педагогического образования / И. Ф. Исаев // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2006. – Вип. 29. – С. 63–72.
4. Станиславский К. С. Собрание сочинений : в 8 т. / К. С. Станиславский. – Москва : Искусство, 1954. – 416 с.
5. Ткаченко Т. В. Основи формування професійно-педагогічної культури вчителя музики й співу : навч.-метод. посібник / Т. В. Ткаченко. – Харків, 2005. – 181 с.

РЕЗЮМЕ

Тарасова В., Ильченко О. Роль практического компонента в структуре формирования риторической культуры коррекционных педагогов.

В статье раскрывается структура практического компонента в системе формирования риторической культуры коррекционных педагогов. Отмечается, что практический компонент риторической культуры коррекционного педагога является одним из основных составляющих элементов структуры педагогической деятельности, который включает в себя весь спектр речевых умений, а также умение организовывать процессы коммуникации, взаимодействовать с субъектами воспитательного процесса, с незначительными признаками предусматривать развитие общения, видеть варианты коммуникативного взаимодействия; оказывать помощь воспитанникам при решении учебных задач, находить и тактично исправлять ошибки в высказываниях других людей; подбирать убедительные аргументы в пользу своей позиции.

Ключевые слова: практический компонент, структура речи, составляющие риторической культуры, техника речи, коррекционный педагог, риторика, речевые акты, речи.

SUMMARY

Tarasova V., Ilchenko O. The role of practical component in the structure of the formation of rhetorical culture of correctional pedagogues.

The article reveals the structure of the practical component in the system of formation of rhetorical culture of correctional pedagogues. It is noted that the practical component of the correctional pedagogue's rhetorical culture is one of the main components of the structure of educational activities, including the entire spectrum of speech abilities, as well as the ability to organize communication processes, interact with the subjects of the educational process, to interact with the actors of the educational process, with slight signs include the development of communication, see the options of communicative interaction; assist pupils in solving educational problems, find and fix bugs in tact utterances of others; pick up a convincing argument in favor of its position; openly demonstrate and uphold respect for the feelings and rights of the other person views their position, if necessary; ability to dramatic art.

It is noted that an important part of the practical component of the rhetorical culture of the teacher is a speech technique. The characteristic features and voice quality technology are characterized. The author also draws attention to the teacher's diction as an important element of culture. It is noted that the diction depends on the correct pronunciation of the degree of expressiveness in the pronunciation of words, syllables, sounds in conversation, teaching teacher training material, and therefore, understanding by the audience the content of verbal communication. Considerable attention is paid to self-presentation, because if the child does not like the teacher, or really likes, it has a bad effect on the perception of the meaning of their messages; it is difficult to establish pedagogical interaction with pupils and, as a consequence, it reduces the effectiveness of education and training.

The article draws attention to the fact that one of the most important components of the rhetorical culture of pathologists is dramatic art, which involves mastering artistic skills by the students. It is noted that native pedagogy has a number of research works which concern the development of the personality by means of dramatic art. The idea of using the achievements of the art pedagogy in teacher's training is not new. It is noted that reviewing the status of the research problem allows indicate that the problem of formation of the abilities of performing excellence in the field of professional training of future specialists, including the formation of their rhetorical culture in higher education is not sufficiently developed.

Key words: practical component, speech structure, comprising rhetorical culture, speech technology, correctional pedagogue, rhetoric, speech acts, speech.